

MITROPOLIA MOLDOVEI ȘI SUCEVEI

REVISTA OFICIALĂ A ARHIEPISCOPIEI IAȘILOR
ȘI A EPISCOPIEI ROMANULUI ȘI HUȘILOR

MITROPOLIA MOLDOVEI SI SUCEVEI

REVISTA OFICIALĂ A ARHIEPISCOPIEI IAȘILOR
ȘI A EPISCOPIEI ROMANULUI ȘI HUȘILOR

INV: /VI

Mîina;X>iLIA »50U>OVi Ș« BUCOVINE! |
BIBLIOTECA "DUMITRU STĂNILOAE"
Si-i'» TeetegicS

ANUL XLII, Nr. 7—8

ÎULIE —AUGUST 1966

REDACȚIA ȘI ADMINISTRAȚIA: ARHIEPISCOPIA IAȘILOEF
STB. ȘTEFAN CEL MARE Nr. 46 — IAȘI

CTITORIILE LUI ȘTEFAN CEL MARE

În sfârșitul veacului al XIV=lea Moldova era un stat feudal puternic și independent. Edificiile religioase, ca bisericile de sat și chiar cele din fostele centre de reședință ale voievozilor, care fuseseră construite în cea mai mare parte din lemn, au dispărut cu totul, sau astăzi ni se prezintă ca ruine puțin grăitoare. Vechile biserici moldovenești de zid, ca : Vatra Moldoviței, Sf. Treime din Șiret, Humorul, Sf. Nicolae din Poiană etc, nu arată a fi fost construite de meșteri apuseni, neavînd în structura lor elemente specifice gotice. Așa dar/ în afară de unele construcții, considerate excepționale ca, de pildă, biserica Sf Nicolae Domnesc din Rădăuți, (se exclud bine înțeles bisericile construite de romano=catolici), celelalte sînt opere ale meșterilor autohtoni, cei mai indicați să creeze, în spiritul tradiției locale, tipul de biserică specific moldovenesc.

La bisericile de lemn, cele mai numeroase, construite pînă la sfârșitul secolului al XIV=lea, a fost prezentă evident și permanent arta și tehnica populară. De«abia după întemeierea statului Moldovei s^au creat condiții pentru construirea unor biserici de piatră mai numeroase. În timpul domniei lui Alexandru cel Bun (1400-1438), Moldova s^a bucurat de o perioadă de liniște, de prosperitate economică/ stabilitate politică și intense relații comerciale cu statele vecine. Între anii 1400-1432, arhitectura bisericească a evoluat; tot mai multe biserici de lemn au fost înlocuite cu altele din piatră construindu^se, în același timp și complexe mănăstirești, în care se va dezvolta o puternică activitate culturală. Din nefericire, însă/ dintre bisericile construite între anii 1400=1438, ca de exemplu : Mănăstirea Bistrița, Mănăstirea Vatra Moldoviței sau Mănăstirea Humor, nu ni s^au păstrat decît ruine puțin concludente. Se poate afirma totuși, în urma studiilor și cercetărilor arheologice făcute în ultimul timp, că prima jumătate a sec. al XV=lea, reprezintă o etapă însemnată în istoria arhitecturii bisericești din Moldova, deoarece pe străvechiul fond autohton se altoiseră noi forme de creație.

Trăsăturile acestor monumente demonstrează că elementele noi au fost create sau adoptate în funcție de cerințele locale și tradiție, ducînd la o sinteză originală, așa cum ni se va prezenta stilul moldovenesc în tipul armonios de biserică, încheiat în a doua jumătate a secolului al XV=lea. Noul stil avea deci un trecut, fiind rezultatul unor căutări de veacuri, procesul unei evoluții îndelungate, legat de viața, traiul material și manifestările artistice ale poporului nostru.

Monumentele de arhitectură, atât bisericești cât și laice, cu toate operele de artă ce le cuprindeau, dintre care unele s-au păstrat, indică în Moldova, înainte de Ștefan cel Mare, existența unei puternice tradiții artistice, a unor ateliere în care se lucra intens, ai căror meșteri și lucrători ajunseseră la anumite concepții, în care se ținea seama de creația artistică populară. Acestea au fost, în linii generale, condițiile, preocupările și elementele care au stat la baza preocupărilor artistice locale, care vor fi cultivate în continuare cu mai mult avânt și vor da naștere, în toate domeniile de manifestare artistică, la așa numitul stil al epocii lui Ștefan cel Mare.

\ Sprijinit de populația din Țara de Jos și de un număr redus de ostași trimiși de Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare a zdrobit, la 14 aprilie 1457, armata lui Petru Aron, care a fost nevoit să se refugieze în Polonia.

Ștefan cel Mare a găsit o țară sărăcită și pustiită de războaie interne, care duraseră, aproape fără întrerupere, un sfert de secol și cu grele obligații externe față de turci și poloni. În această vreme, în fruntea statului otoman se afla Mohamed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, iar înaintarea otomană spre inima Europei fusese doar temporar oprită de Ioan Corvin.

Recunoscut domn de către întreaga țară, Ștefan cel Mare a urmărit, mai întâi, să împace spiritele atât de învrăbite din cauza luptelor pentru tron și, în al doilea rând, să creeze o forță armată puternică, în care să predomine elementul țărănesc, cu care el a eliminat garnizoanele străine de pe teritoriul Moldovei creind, totodată, condiții optime pentru dezvoltarea agriculturii, comerțului, meseriilor și așezămintelor de cultură, care în timpul orînduirii feudale erau rănăstirile.

Se știe, însă, că de-abia după zece ani de domnie, adică la începutul lunii iulie, a anului 1466, Ștefan cel Mare a avut răgazul să pună piatra de temelie a mănăstirii Putna, a cărei construcție a fost mult încetinită din cauza atacului regelui Matei Corvin în 1467 și a tătarilor în 1469. În loc să se poată consacra unor alte îndeletniciri Ștefan cel Mare a fost nevoit să lupte împotriva turcii lor și altor dușmani, câștigînd victorie după victorie, ajungînd să fie cunoscut în toată Europa și considerat ca unul din cei mai mari comandanți de oști. În el își puseseră nădejdea popoarele amenințate de cucerirea otomană și chiar Papa Ua numit «apărătorul credinței» și «atletul lui Hristos».

Cele 34 de războaie câștigate de poporul român condus de el dovedesc marele lui calități militare. Cîmpiile Moldovei arătau lumii că nimeni nu putea intra cu forța împotriva viteazului Ștefan și rămîne nepedepsit, iar vecinii, prieteni și dușmani, care i-au simțit de atîtea ori ascuțitul săbiei, i-au răspîndit faima în întreaga lume.

Poporul nostru nu i-a dat însă lui Ștefan cel Mare epitetul de «cel bun» și «cel sfînt» numai pentru războaiele sale victorioase, deși sfînte trebuiesc considerate luptele care s-au dat pentru apărarea țării, ci și pentru alte fapte. El a încercat și reușit să creeze

maselor condiții de viața mai omenești decît avuseseră înainte/ acordînd toată atenția cuvenită muncii pașnice, creatoare și asigurării liniștii și ordinii interne.

Numeroasele biserici și mănăștiri zidite de el, pe întres cuprin** sul țării, au fost nu numai lăcașuri de închinare ci și adevărate așezăminte de cultură. Literatura care s=a cultivat în ele, cea biserică/ ceașcă/ dar și cea profană, în care un loc de seamă Ua ocupat istoriosrafia/ a deschis calea literaturii naționale.

* * *

*Cîtîd și în ce condiții s*au putut construi edificiile reli*gioase din timpul domniei lui Ștefan cel Mare?* Paralel cu zidirea mănăștirii Putna, în anul 1468, fiindcă orașul Baia fusese aproape ditrus și evident că și bisericile au avut aceeași soartă, în timpul luptei dintre trupele lui Matei Corvin și cele moldovenești (15 decembrie 1467), Ștefan cel Mare a poruncit să se înalțe aici o biserică cu hramul Sf. Mare Mucenic Gheorghe, cunoscută sub denumirea de *Biserica Albă*,

Probabil că după 2o noiembrie 1473 - data victoriei de la Cursul Apei (Rîmnicul Sărat) - împotriva lui Radu cel Frumos, sau în jurul anului 1481/ după înfrînserea lui Basarab Tepeluș (8 iulie 1481), Ștefan cel Mare a construit o biserică în Rîmnicul Sărat. Această biserică/ restaurată în anul 1704 de Constantin Brîncu**veanu, a fost, din nenorocire, dărămată în anul 1898.

Totodată/ în scurtele răgazuri de liniște pe care le-a avut/ Ștefan cel Mare a restaurat o parte din ctitoriile înaintașilor săi/ cărora le«a înfrumusețat mormintele cu lespezi funerare frumos sculptate.

Tot din perioada de timp în care Ștefan cel Mare a avut lupte grele cu turcii și cu Radu cel Frumos s=a construit poate biserică din Dolheștii Mari/ în care a fost înmormîntat cumnatul său Șendrea, mort în lupta de la Rîmnice (8 iulie 1481).

Nu avem informații despre înălțarea unor alte ctitorii înainte de Ștefan cel Mare să se fi împăcat cu turcii, deci anterioare anului 1486. Prin urmare, numai după împăcarea cu turcii, Ștefan cel Mare s=a putut gîndi să comemoreze victoriile sale, așa cum se înțelegea în vremea lui, prin construirea de biserici și mănăștiri.

Intre anii 1486=1487 s=*ar părea că Ștefan cel Mare a dispus să se construiască biserica cu hramulu Sf. Arhangheli Mihail și Ga»vrii din Scînteia=Vaslui, care a fost restaurată de Gheorghe Duca și refăcută de Mihatache Sturza în 1846.

Impresionat în mod deosebit de victoria strălucită de la Rîmnice (8 iulie 1481)/ Ștefan cel Mare a construit o biserică. Grigofe Ureche referindu-se la această luptă a scris următoarele: «...au biruit Ștefan Vodă, cu mila lui Dumnezeu și cu ruga Precistii și a tuturor sfinților și cu ajutorul sfîntului marelui mucenic al lui Hristos Procopie/... zic unii să se fi arătat lui Ștefan Vodă sfîntul mucenic Procopie, împlînd deasupra războiului călare și într-armat/ ca un viteaz fiind într-ajutoriu lui Ștefan Vodă și dînd vilhvă oștirii lui, ci este a și credere acest cuvînt/ că dacă s-au întors Ștefan Vodă cu oastea sa, cu mare pohvală/ ca un biruitoriu/ la scaunul său la

Suceava/ au zidit o biserică pe numele sfântului mucenic Procopie, la sat la Badeuți, unde trăiește și pînă astăzi".

Biserica din Badeuți~Milișăuți n-a fost însă construită imediat după lupta de la Rîmnic, cum a fost informat greșit Grigore Ureche/ ci peste șase ani/ cînd Ștefan cel Mare a avut liniște ca s-o zidească. Construirea ei a început la 8 iulie 1487 și s-a terminat la 13 noiembrie același an. În pisanie se menționează că la lupta de la Rîmnic/ unde s-a făcut «foarte mare picire printre Basarabi» a participat și fiul său Alexandru. Biserica a fost distrusă de austrieci în timpul primului război mondial. Se mai păstrează doar pisania expusă în *Muzeul* din Rădăuți.

La 13 iunie 1487 Ștefan cel Mare a poruncit să se înceapă construirea bisericii din Pătrăuți/ cea mai mică dintre ctitoriile sale/ cu hramul Sf. Cruce. Pisania nu menționează cînd a fost terminată. Nu este exclus însă ca lucrările să fi luat sfîrșit chiar în 1487 sau cel mai tîrziu la începutul anului următor. Din pictura acestei biserici cercetătorii au remarcat, în deosebi, compoziția Aflarea Sf. Cruci, care prin amploarea, precizia desenului, dinamismul mișcărilor, poate fi socotită ca una din cele mai reușite realizări artistice ale secolului al XV-lea.

Pătrăuții a fost o mănăstire de călugărițe probabil prima de acest gen din timpul domniei lui Ștefan cel Mare. Aron Pumnul a afirmat că marele domnitor a întemeiat «o «pentru călugărițe/ cu scop ca să fie un fel de spital pentru ostașii cei răniți în multele războaie ce le purta». (Ar. Pumnul, *Privire repede peste moșiile mănăstirești*, p. 8£). Mai sigur este însă că biserica din Pătrăuți a fost construită pentru comemorarea victoriei cîștigată împotriva lui Hroirot (6 martie 1486). O luptă deosebit de grea, cînd însuși domnul a căzut de pe cal/ rămînînd cîțva timp pe cîmpul de luptă/ amestecat printre morți.

Ca dată, foarte aproape de terminarea Pătrăuților, în luna mai a anului 1488, Ștefan cel Mare a pus pietrele de temelie la două din cele mai importante ctitorii ale sale, mănăstirile Sf. Ilie de lîngă Suceava și Sf. Gheorghe din Voroneț. Ambele s-au terminat în același an, prima la 15 octombrie și a doua [a 14 septembrie. Mănăstirea Sf. Ilie a avut mult de suferit în 1497, cînd a fost jefuită de ostile lui Ioan Albert, care atacau Suceava, în 1538/ de ostile lui Soliman al I Mea, de cazacii lui Timus Hmlenițki/ de ostașii lui Ioan Sobieschi ș. a./ astfel că s-au pierdut aproape toate obiectele de cult și manuscrisele avute de la ctitor.

Bisericii mănăstirii Voroneț/ construită pe locul uneia mai vechi/ de lemn/ i s-au adăugat ulterior, în 1547/ de mitropolitul Grigore Roșea, un pridvor. În plus el i-a tencuit fațadele și zugrăvit exteriorul cu acea minunată pictură care se păstrează pînă astăzi.

Din anul 1489 nu avem nici o ctitorie de la Ștefan cel Mare. S-ar părea că în acest an el a avut alte preocupări. În special/ după încheierea alianței dintre regele polon și turci/ Ștefan cel Mare a atacat regiunile polone de la granița dinspre Moldova (iarna anului 1489).

La 17 aprilie 1490 el a ^ys^ptatra de temelie a unei noi ^ biserici, lînga curtea domnească cIm^m^~Va7ujT7^ Tăierea ^ capului Sf. Ioan Botezătorul, pe care meșterii și lucrătorii săi au și

terminat «o la 10 septembrie același an» Cronicarul Grigore Ureche afirmă, cu bună dreptate, că această biserică a fost construită pentru comemorarea victoriei împotriva turcilor (io ianuarie 1475) câștigată lângă Vaslui. Se împlineau deci 45 de ani, când Ștefan cel Mare a putut să-i pomenească în biserica de lângă locul unde obținuse cea mai categorică și strălucită victorie a sa, care l-a făcut cunoscut în întreaga lume, pe vitejii săi ce-și dăduseră viața pentru libertatea țării, Referindu-se la acest eveniment, un manuscris al cronicii lui Ureche ne spune următoarele: «Mărgîndu-l Ștefan Vodă cu ostile pre apa Bîrladului în sus, atuncea plăcîndu-l locul între Bîrlad și între apa Vasluiului în într-aceia laudă și bucurie de i-bîndă cu năroc ce au biruit pre turci și pre munteni, au început a sîdi biserica sveti Ioan Preditice, în tîrgu în Vaslui, dînd laudă lui Dumnezeu de biruință ce au făcut, și pre urmă și case domnești, cum să cunoscă și pînă într-aceste vremi. Și odihnindu-l Ștefan Vodă acolo cu ostile sale și rîvnindu-l cu nevoiță a să sîdi biserica și alte lucruri ce arată că au făcut mai pe urmă».

1470 -
1475

15

Biserica Sf. Ioan din Vaslui a impresionat în mod deosebit în 1653 pe Paul de Alep, care a calificat-o ca «magnifică și superbă», avînd scene pictate în aur și argint. El se referă în mod special la scena judecării de apoi, pe care o descrie amănunțit.

Acuma Paul de Alep a văzut palatul, băile și celelalte anexe ale curții domnești din Vaslui. La 1712. biserica era întreagă și nu avusese prea mult de suferit, dar a fost restaurată la 1820 de către Măria Costache Ghica, care i-a adăos și un pridvor. Nu trebuie să luăm ad literam afirmațiile din inscripția pusă de ea că biserica «risipindu-se s-a sîdit din nou». S-ar părea că i-a făcut doar reparații radicale. Pereții bisericii însă nu se risipiseră, fiindcă pisania lui Ștefan cel Mare, rămasă la locul ei, a fost acoperită cu tenaciuială. Biserica s-a restaurat de Comisia monumentelor Istorice între anii 1914-1930.

Bisericile construite de Ștefan cel Mare între anii 1486-1490 au fost terminate în timp de cîteva luni, ceea ce dovedește reiașii de pace pe care le avea Moldova cu vecinii săi, precum și buna stare economică a locuitorilor.

Tot în anul 1490 s-a început construirea bisericii cu hramul Adormirea Maicii Domnului din Bacău, terminată la 1 ianuarie 1491. Deși această biserică ocupă un loc mai modest între ctitoriile lui Ștefan cel Mare, are totuși o însemnătate deosebită fiind ctitoria fiului său Alexandru, care rezida în Bacău, devenit în această vreme ul administrativ al țării. S-ar părea că oiserică făcea parte dintr-un complex curții domnești, constituită aici.

La scurt timp după terminarea bisericii Adormirea Maicii Domnului din Bacău, Ștefan cel Mare voind să construiască în Iași un lăcaș de rugăciune, pentru curtea în care poposea adesea, a pus piatra de temelie a bisericii Sf. Nicolae domnesc. începută la 1 iunie 1491 această biserică a fost terminată la 10 august următor. Din nefericire, datorită unor numeroase transformări ulterioare s-au adus de diverși domni, din ctitoria lui Ștefan cel Mare nu ni s-a păstrat nimic în afară de pisanie.

Anul 1492, continuînd a fi un an de pace pentru Moldova, Ștefan cel Mare a poruncit să se înalțe la Hîrlău, unde avea o

Kai-1¹

curte construită încă din anul 1486/ una din cele mai mărețe biserici ale sale. Biserica Sf. Gheorghe din Hîrlău este un monument bisericesc festiv, care se deosebește de cele anterioare, excluzîndu-se bineînțeles Putna, prin eleganță, dimensiuni, calitatea execuției și originalitate. Lucrările de construcție au început la 30 mai 1496 și au durat doar pînă la 18 octombrie același an,

Ștefan cel Mare, împreună cu fiul său Alexandru, s-a gîndit și la Borzești, o localitate de care s-ar părea că a fost legată mai mult familia sa. Astfel și aici a dispus să se înalțe o biserică cu hramul Adormirea Maicii Domnului. Pisania bisericii se referea destul de clar și la pomenirea ascendenților săi. Construirea a început la 9 iulie 1493 și s-a terminat la 12 octombrie anul următor. Cu toată simplitatea ei aparentă biserică din Borzești reprezintă totuși un tip nou, poate chiar mai evoluat față de alte construcții similare.

S-ar părea că în anul 1494 s-au petrecut o serie de evenimente care au distras atenția lui Ștefan cel Mare de la preocupările lui obișnuite. În acest an s-au terminat doar lucrările de la Borzești, care în comparație cu timpul în care s-au zidit alte biserici, mai mari, au mers destul de încet. Tot în 1494 a sosit în Moldova o delegație de negustori lioveni care a cerut domnitorului să le aprobe menținerea vechilor privilegii comerciale.

Construirea bisericii Sf. Nicolae din Dorohoi s-a terminat în anul 1495. Pisania nu arată cînd au început lucrările, ci numai încheierea lor, la 18 octombrie 1495. La 30 noiembrie același an s-a terminat și construirea bisericii cu hramul Sf. Apostoli Petru și Pavel din Huși. Nici pisania acestei biserici nu arată cînd s-a început construirea. Biserica din Huși fiind grav avariata de cutremurul din anul 1696 a fost dărămată și refăcută de Matei Ghica în anul 1756. Suferind și alte transformări în anii 1795 și 1910, astăzi nu ne putem da seama ce a mai putut rămîne din ctitoria lui Ștefan cel Mare.

Ștefan cel Mare a desfășurat o activitate constructivă de amploare, am putea afirma neobișnuită, în anul 1496. Prima ctitorie înălțată în acest an este biserica Sf. Nicolae din Popăuți, lângă Botoșani. Pisania încastrată pe peretele nordic al pronaosului, deasupra intrării principale, ne indică numai data terminării, 30 septembrie 1496. Și această biserică a suferit multe transformări în secolul XVI-lea și al XVIII-lea. În 1751-1756 i s-a dărămat zidul dintre naos și pronaos, pe care era pictat tabloul motiv. Totuși, trebuie menționat că biserica Sf. Nicolae-Popăuți este dintre puținele rămase de la Ștefan cel Mare care păstrează cea mai veche clopotniță moldovenească. E construită din piatră brută, dar colțurile sînt marcate cu piatră cioplită. Are parter pătrat și două etaje, primul octogonal, iar ultimul, în care sînt instalate clopotele, e pătrat. În trecerea de la un etaj la altul sînt sculptate vrejuri, ciorchini și *xin leu*.

Tot în 1496, Ștefan cel Mare s-a gîndit să comemoreze, după douăzeci de ani, deși nu-i prea plăcea să-și amintească de ea, marea luptă pe care a dat-o la Valea Albă împotriva cötropitorilor otomani. Pentru a marca acest eveniment a hotărît ca să înalțe pe locul luptei, unde fuseseră înmormîntați vitejii săi cei mai buni, o biserică. Pisania acestei biserici, cu hramul Sf. Arhanghel

Mihail, cea mai detaliată și mai mare din toate cîte ni s*au păs- \ (trat de la bisericile marelui voievod, ne relatează greaua încercare I ! și marea primejdie prin care a trecut el și țara sa. Era în al două- Zecelea an «curgător» al domniei sale, cînd, relatează pisania, săpată sigur după dictarea domnitorului, «s-a ridicat puternicul Mahmet împăratul turcesc cu toate puterile sale răsăritene» avînd și ajutorul lui «Basarab Voievod poreclit L,aiotă... cu toată țara sa băsărăbească. Și au venit să prade și să ia țara Moldovei și au ajuns pîna aici». Și eu «Ștefan Voievod și cu fiul nostru Alexandru am ieșit înaintea lor și am făcut mare război cu ei, în luna iulie 1496; și cu voia lui Dumnezeu au fost biruți creștinii de păgîni. Și au căzut acolo mulțime mare de ostași ai Moldovei. Atunci și tătarii au lovit țara Moldovei din partea aceea». În încheierea pisaniei Ștefan cel Mare precizează că a înălțat biserica din Războieni «și pentru amintirea și întru pomenirea tuturor dreptcredinșilor creștini care s-au prăpădit aici», luptînd împotriva cotropitorilor osmanlii.

Biserica de la Războieni, spre deosebire de altele, a fost prea puțin modificată în decursul vremurilor. În 1913 i s-a adăugat un pridvor, două mici turnuri de lemn, s-a tencuit exteriorul și zugrăvit pereții în interior.

Biserica cu hramul Sf. Paraschiva din Cotnari se pare că a fost construită tot în anul 1496. În decursul timpului ea a suferit însă serioase modificări, din cauza cărora nu i s-a păstrat nici pisania. I s-a dărâmat zidul dintre pronaos și naos, lărgit și modificat în sec. al XVI-lea. Jea ușile și ferestrele acoperit cu var zugrăvite interioare, proba. bificurc c ^ cf ^ cfece-T-re? * ^ * . * . - .

La 4 iulie 1496 s-a început zidirea mănăstirii Tazlăp/ care s-a terminat la 8 noiembrie 1497, deci după ce Ștefan cel Mare a curățat țara de restul trupelor polone scăpate în urma victoriei din Codrii Cosminului. Scurt timp, după terminarea bisericii mănăstirii Tazlău, s-au încheiat și lucrările de la biserica cu hramul Înălțarea Domnului din mănăstirea Neamțului, eg ^ ^ JL * ^ ^ Ca Mulțumire pentru victoria obținută ^ ^ r ^ ț u ^ e o "Tuna de tffc Eataife în Codrii Cosminului pisania aceste ^ ^ reda- 7 * ———adevărată rușaciune. Iată cuprinsul ei: -Doamne nns | t ^ A CA o adevărată rușaciune. x ^ u * ^ ^ * . ——— oase, primise acest hram pe care l-am zidit cu ajutorul tău, întru slava și cinstea sfintei și slăvitei tale Înălțări de la panunt la cer; și tu^ stăpîne, acoperă-ne cu mila ta de acum și pîna în v ^ * c * #

Prin caracteristicile ei de plan, structură, dimensiuni și deco- rație, biserica mănăstirii Neamțului m se presta ^ ^ i ^ î ^ unei evoluții împlinite». Ea reprezintă de altfel și ultuîmp ^ - c f i T c o ^ n k - ^ tn pUn triconc, celelalte aparținînd pUuuUn mixt. Deși biserica mănăstirii Neamțului a suferit translorman, astăzi domină însă incinta în forma ei originara, tund deoajata de toate adaosurile ulterioare mai ales de cele din sec. al AVUMea și al XIX-lea.

În orașul Piatra Neamț, lîngă curtea domnească, Ștefan cel Mare a dat dispoziții ca să se construiască o biserică cu hramul Nașterea Sf. Ioan Botezătorul. Zidirea a început la 15 iulie 1497/ deci în vremea cînd în Moldova se făceau intense presătrii pentru o eventuală participare a armatelor lui Ștefan cel Mare, alături de

ale lui Ioan Albert, la lupta împotriva turcilor. Se știe însă că armatele lui Ioan Albert au atacat Moldova și nu pe turci. Astfel că domnitorul Moldovei după alungarea trupelor lui Ioan Albert din țară a trebuit să ia măsuri pentru refacerea regiunilor distruse. Totodată el a deschis drum turcilor, pe care pînă atunci îi ținuse departe de granițele vecinilor săi, iar armata Moldovei, sub conducerea sa a atacat regatul din Nord. Astfel se explică de ce nu s-au putut termina lucrările de la biserica Sf. Ioan din Piatra Neamț decît la 11 noiembrie 1498.

În anul 1498 Ștefan cel Mare a construit un turn clopotniță și o capelă în incinta mănăstirii Bistrița. Tot el a pus și o lespede funerară pe mormîntul fiului său Alexandru, înmormîntat în biserica mănăstirii. Dar, cînd s-a rezidit biserica de către Alexandru I ăpușneanu, lespede a distrus, ba mai mult încă, în același sarcofag s-au depus și osemintele soției lui Ștefan Lăcustă.

Lespedea funerară de pe mormîntul doamnei Ana, soția lui Alexandru cel Bun, decedată la 11 noiembrie 1418, a fost lucrată din porunca lui Ștefan cel Mare. Cîmpul pietrei este decorat cu palmete și semipalmete, similare cu cele de pe lespezile funerare puse de Ștefan cel Mare pe mormintele înaintașilor săi înhumați în biserica Sf. Nicolae din Rădăuți.

Turnul clopotniță construit la Bistrița de către Ștefan cel Mare are forma unei prisme cu baza pătrată, sprijinită la colțuri de patru contraforți puternici. La nivelul solului, clopotnița are a încăpere izolată iar deasupra încă două, suprapuse. Prima din acestea din urmă a fost transformată în paraclis, iar a doua în cameră a clopotelor. Pe peretele nordic al paraclisului se mai pot distinge un număr de scene pictate referitoare la viața Sf. Ioan cel Nou.

După expediția polonă din 1497, relațiile comerciale dintre Moldova, Polonia și Utuania au fost ca și întrerupte o perioadă de timp. De-abia prin tratatul încheiat la 11 iulie 1499 între Moldova și cele două țări s-a stipulat că negustorii lor vor fi din nou liberi să facă orice comerț, dacă bineînțeles vor plăti vămile obișnuite și respecta prevederile vechilor tratate.

Totuși, din cauza neînțelegerilor cu regatul nordic Ștefan cel Mare a trebuit să ia anumite măsuri de precauție, neputîndu-se astfel consacra în întregime construcțiilor interne. Așa se și explică de ce turnul clopotniță al bisericii Sf. Ioan din Piatra Neamț a fost terminat de-abia la 14 octombrie 1499. Și logofătul Tăutul și-a terminat și sfințit biserica sa din Bălinești, cu hramul Sf. Nicolae, la 6 decembrie 1499. Față de celelalte biserici de epocă, planul acesteia, de formă dreptunghiulară, este închis la răsărit și apus prin abside poligonale; a altarului are cinci laturi în exterior și este rotundă în interior, iar a pronaosului cu trei laturi atît în exterior, cît și în interior. Bisericii i s-a adăugat și un turn clopotniță, în partea de sud, în dreptul pronaosului, cu un bogat decor sculptat. Partea inferioară a clopotniței seamănă cu un pridvor boltit. Fațadele bisericii au fost tencuite ulterior și după urmele bine vizibile, par a fi fost pictate. Pictura din interiorul bisericii se clasează printre cele mai reușite din estul european.

Neînțelegerile cu Polonia și cheltuelile de întreținere a unei armate pe picior de război au făcut să încetinească ritmul cons-

truțiilor din Moldova; În anul 1500 - pisania nu menționează data - Ștefan cel Mare a dat poruncă să se construiască o biserică în Voi ovăț, în locul celei de lemn mutată la Putna și care s-a terminat de-abia la 14 septembrie 1504. Tot în anul 1504, Ștefan cel Mare a ajutat cu bani și oameni pe l'uca Arbore să-și termine biserica. Biserica aceasta prezintă o serie de elemente arhitectonice deosebit de interesante. Pronaosul este boltit cu o calotă sprijinită pe perechi de arcuri treptate. Naosul este puțin alungit, cu două mici nișe laterale, flancate de mănunchiuri de colonete angajate.

Pe locul unde fusese ucis mișelește tatăl sau Bogdan al II-lea, Ștefan cel Mare a început, în 1503, construirea bisericii din Reuseni, cu hramul Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul. Pisania menționează chiar că biserica se afla pe locul «unde a fost tăiat capul tatălui său Bogdan voievod». Dar Ștefan cel Mare a murit înainte de terminarea construcției, care s-a sfârșit de către fiul său Bogdan, la 18 septembrie 1504.

Cu câteva luni mai înainte de a se începe construirea bisericii din Reuseni, Ștefan cel Mare pusese (8 aprilie 1503) piatra de temelie a mănăstirii. El a murit înainte de a vedea terminate și lucrările de aici; opera începută de el a fost continuată de fiii săi Bogdan, Petru Rareș și de nepotul său Ștefăniță.

Evident că au mai fost înalte înalte înaltate în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, distruse însă de timp și oameni.

Pe baza tradiției și a unei serii de elemente arhitectonice pas trate se mai atribuie lui Ștefan cel Mare construirea bisericii cu hramul Sf. Paraschiva din Ștefănești, biserica mănăstirii din Feleac, bisericile din Florești, Tg. Frumos, Sf. Dumitru din Suceava ș. a.

Opera constructivă realizată de Ștefan cel Mare între 1466-1504 este impresionantă, ținându-se seama și de faptul că în timpul nici unui domn nu s-a făcut atâtea și că, totodată, el a cerut poporului, pentru a apăra libertatea și independența țării, mari sacrificii.

* * *

Care sînt caracteristicile principale ale bisericilor construite în timpul domniei lui Ștefan cel Mare ? După monumentele care ni s-au păstrat pînă la mijlocul secolului al XV-lea, bisericile construite în timpul domniei lui Ștefan cel Mare se pot grupa în două categorii, bine distincte, de plan dreptunghiular, cu o absidă și plan triconc ? prototipurile edificiilor construite în aceste planuri fiind biserica Sf. Nicolae din Rădăuți și Sf. Treime din Șiret împreună cu biserica vechii mănăstiri Vatra Moldoviței. Bisericile tip sală imită, urmează și planul celor de lemn.

Plecînd de la asemenea modele, cărora evident că li s-au adus modificări, înnoiri etc, în timpul domniei lui Ștefan cel Mare s-au înălțat numeroase edificii bisericesti, monumentale, originale ca structură și decorate cu mult bun simț și gust artistic.

Edificiile bisericesti construite în Moldova între anii 1466-1504, după cerințele cultului creștin ortodox, au cel puțin trei încăperi, adică: pronaos, naos și altar. Excepție fac bisericile mănăstirilor Neamț și Dobrovăț - evident că și cea de la Putna poate fi inclusă

în acest s^ru P - care au / ^n plus, o cameră a mormintelor, plasată între naos și pronaos.

Silueta bisericilor construite de și în timpul domniei lui Ștefan cel Mare este elegantă. Arhitecții au urmărit, prin sublinierea soclurilor de piatră profilată, sprijinirea pereților prin contraforți, forma caracteristică a acoperișului și anumite elemente decorative, să realizeze monumentul să impresioneze.

Ca materiale de construcție obișnuite s-au folosit: piatră brută, cioplită, cărămida, mortarul de o calitate excepțională, teracota, lemnul și foarte rar marmora, la lespezi funerare și uneori chiar la pardoseală. Piatra cioplită s-a întrebuințat în special la profile, chenare de uși, ferestre și la colțurile edificiilor. Prin combinarea acestor materiale s-a urmărit asigurarea solidității edificiilor și totodată să le dea un aspect atrăgător. Zidurile, cam pînă la două treimi din înălțime, sînt construite din piatră, dar separate în două sau trei zone prin unul sau două rînduri de cărămizi aparente, cornopus fiecare din cîte două pînă la șase cărămizi/ care leagă masa Zidăriei și o decorează în acelaș timp.

Partea superioară a zidurilor s-a construit numai din cărămidă aparentă, de diferite culori. Pentru a se mări efectul decorativ al edificiilor, rîndurilor de cărămizi aparente li s-au adăugat discuri smălțuite, variat colorate.

În bisericile construite în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, formele bolților sînt variate, iar înălțimea lor indică soluțiile ingenioase la care s-au oprit meșterii moldoveni. S-a folosit destul de rar bolta simplă, semicilindrică, cu sau fără arce dublouri, creinduse sistemul complicat al bolții moldovenești. Arcuri, împreună cu pandantivi, transformă în cerc pătratul bazei. Peste arcuri piezișe, care formează două pătrate ce se întretaie, se așează cupola sau se înalță turla. Sistemul boltirii a impus, alături de celelalte elemente, monumentalitatea dinamică și pitorească a ctitoriilor lui Ștefan cel Mare.

După formele de plan și structură, bisericile construite între 1466-1504, pot fi grupate în trei categorii și anume *Si-plârL-Aj^Q^* = un hiular^JLrilqbai^ mixt. Planul bisericilor din prima grupă în care intră bisericile din Tetești, Bălinești și Volovăț, a avut ca model pe al bisericii Sf. Nicolae din Rădăuți.

Biserica din Dolheși, construită numai din piatră brută, are între naos și pronaos, un perete cu ușă. Altarul este pentagonal, atît în interior, cît și în exterior. Naosul și pronaosul sînt boltite semicilindric, în arc ușor frînt. Deci, biserica hatmanului Șendrea are, față de celelalte din grupa sa, elemente specifice, datorate numai meșterilor locali.

Biserica din Bălinești a logofătului Ioan Tăutul, spre deosebire de a hatmanului Șendrea, are și pronaosul de formă pentagonală, înăuntru și în afară, iar altarul e semicircular numai în interior, încăperile pronaosului și naosului sînt împărțite, în interior, prin pilaștri așezați pe baze înalte și cu căpițele împerechiate, simple. Altarul e boltit după sistemul obișnuit.

Interiorul acestei biserici ne-a păstrat o bogată pictură, precum și o sugestivă decorație polichromă în exterior, realizată din rînduri de cărămizi aparente și discuri smălțuite. De asemenea, ramele ușii-

lor și ferestrelor sînt împodobite cu baghete încrucișate, nervurile bolților cu rosete, toate cioplite cu un talent remarcabil.

Clopotnița bisericii, construită ulterior, și alipită pronaosului, este sprijinită pe doi stâlpi octogonali, care formează un fel de pridvor.

Biserica Sf. Cruce din Volovăț este mai apropiată de a hatmanului Șendrea, cu deosebire că are altarul semicircular, atît în interior cît și în exterior.

Grupă a doua a bisericilor epocii, care a avut ca prototip biserică - J}L_Treimș din Șiret și biserica vechii mănăstiri Vatra A40U doviței, cuprinde numai ctitorii ctoniheșTv ~fiind~ de e^"-șrcea Imai numeroasă, ca: Pătrăuți, Bădeuți, A/lilișăuți, Sf. Ilie«Suceava, Sf. Gheorghe din Voroneț - biserică cu o elevație sobră, acoperișuri bogat articulate și turla degajată - Sf. Ioan din Vaslui, Adormirea Maicii Domnului din Bacău, Sf. Nicolae Domnesc din Iași, Sf. Nicolae din Dorohoi, Sf. Nicolae din Botoșani, biserica mănăstirii Ta^=lău, Sf. Gheorghe din Hîrlău și biserica mănăstirii Neamțului» Aceste biserici au planul trilobat, cu două abside laterale și a alta=rului, pronaosul dreptunghiular sau pătrat, acoperit cu o calotă semisferică. Naosul, dreptunghiular, are două abside poligonale sauT semicirculare și o turlă sveltă. Sistemul de boltire al naosului este ingenios realizat, prin transformarea dreptunghiului în pătrat cu ajutorul a patru arce semicilindrice, construite în consolă, sau direct pe pereți, peste care se înalță un tambur cilindric scurt, care formează ba^a turlei. Tamburul turlei este dodecagonal sau cilindric și decorat cu firide. Turlele acestor biserici au cîte două și chiar trei bafe. A treia ba^ă, obișnuit, este construită din sigă și corespunde structurii bolților moldovenești în sensul că prima ba^ă, pătrată «îmbracă arcurile mari, a doua, tot pătrată dar întoarsă cu 45°, corespunde arcurilor piezișe, iar în partea superioară bafa se resfrînge și adoptă o formă stelată cu opt vîrfuri». Astfel s=a sporit eleganța turlei unor asemenea bisericii.

Ușile exterioare au chenarele din muluri terminate în arc frînt, și încadrează, nu însă întotdeauna, luneta; cele interioare, ca și ferestrele, cu baghete, unele sînt simple, altele încrucișate. O parte din biserici au contraforți plasați variat, în afară de cel de la altar. Acoperișurile, construite din șindrilă, în formă de con, cu margini largi, sînt specifice, în sensul că acoperă deosebit fiecare compartiment, inclusiv absidele, turla rămînînd degajată. Bisericile din orașe, pe care le=am amintit, fiind destinate să cuprindă un număr mai mare de credincioși, au pronaosul mai încăpător decît naosul, fiind mai larg sau mai lung. U Sf Ioan din Vasl tu, care are pronaosul supralungit față de naos, prin înglobarea perechii de contraforți apuseni, se poate verifica încă odată, «siguranța și ușurința cu care meșterii moldoveni mînuiesc nu numai elementele de proveniență autohtonă, dar și pe cele împrumutate, cu un spirit de totală independență față de obișnuințele șantierelor din provinciile și țările învecinate».

Biserica Sf. Gheorghe din Hîrlău, spre deosebire de celelalte biserici de oraș, are pronaosul mai alungit, acoperit cu sistemul de boltire moldovenesc mai complicat. Pătratul ba^ei este transformat în cerc cu ajutorul pandantivelor după care se întretaie arcurile

pieșișe dublate, peste care este așezată o calotă sferică. Turla care se înalță pe naos, construită numai din cărămidă aparentă, are forma unei prisme octogonale, cu două baze stelate suprapuse, prima cu 8 vîrfuri și 4 laturi, a doua cu 8 vîrfuri și 16 laturi. Deosemena se poate aprecia că așezarea contraforților a urmărit și considerente estetice.

Ferestrele pronaosului, cu chenare în arc frînt, au cîmpul împărțit de nervuri frumos profilate, în timpane cu cercuri întretăiate. Chenarele ferestrelor naosului și altarului sînt dreptunghiulare, decorate cu baghete, cu marginea interioară în arc ușor frînt. Mulurile acestora sînt modele remarcabile de plastică decorativă. Ușa prin care se pătrunde în pronaos este încadrată de trei nervuri cioplite în piatră care se întretaie și înscrisă într-un cadru dreptunghiular foarte bine lucrat și proporționat. Ori cine poate aprecia că biserica Sf. Gheorghe din Hîrlău este o operă armonioasă, strălucită și originală de arhitectură religioasă realizată în timpul domniei lui Ștefan cel Mare. Eleganței bisericii îi dăunează însă acoperișul de azi/ care Ua înlocuit pe cel vechi și care izolează turla, în loc «o degajeze.

Pe lângă biserica Sf. Gheoghe din Hîrlău, monumentală biserică a mănăstirii Neamțului apare ca rezultat al unei adevărate și interesante prelucrări a elementelor caracteristice esențiale întîlnite la monumentele construite anterior, adică ^siate^igea^ă întreaga experiență arhitectonică a timpului. Constructorii^eT"alT^eușit să îmbine ingenios eteTrT^teTevechi caracteristice, împreună cu surprinzătoare efecte de plastică monumentală.

Biserica mănăstirii Neamțului este prima care are un exonartex, două uși de intrare, una la nord și alta la sud, cu chenare simple. Ușa pronaosului, în schimb, are forma unui portal monumental. Exonartexul este boltit cu o calotă sferică, iar pronaosul cu două. Urmează camera mormintelor și apoi naosul, ușor alungit, cu abside laterale, semicirculare în interior și poligonale în exterior și, în sfîrșit, absida altarului.

«Compoziția fațadelor și gruparea maselor conferă acestei biserici un echilibru între elementele statice, dezvoltate orizontal și cele dinamice, la care colaborează și contraforturile zvelte, al căror accent vertical e îndulcit doar de sprîncenele de acoperiș care înlocuiesc treptarea. Pentru ca acest echilibru să-și piardă severitatea matematică, se așterne peste suprafață haina colorată a cărămizilor smălțuite, ascunzînd tensiunea elementelor structuve».

Bisericile din grupa a treia sînt construite în plan mixt, provenit din combinarea plamalui longitudinal cu alcelui trilobat. Deci planul lor are forma unui dreptunghi alungit cu o singura~aBsTdă, a altarului, poligonală sau circulară, în interior ca și în exterior. În această grupă intră bisericile: Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul din Arbore, construită în 1506, Reusenii, biserica mănăstirii Dobrovăț, Adormirea Maicii Domnului din Borzești, Sf. Arhangheli Mihail din Războieni și Sf. Ioan din Piatra Neamț. Bisericile din Arbore, Reusenii și Dobrovăț au absidele naosului scobite în grosimea Zidurilor și încadrate de colonete angajate. Dar cele din Arbore și Reusenii au și o structură deosebită a boltirii pronaosului, iar în pre-

lungirea lui clopotnițe deschise, în formă de nișe. Biserica mănăștirii Dobrovăț are în plus, între pronaos și naos, o cameră a mormintelor.

Bisericile din Borzești, Războieni și Sf. Ioan din Piatra Neamț au pronaosul și naosul despărțite în travee dreptunghiulare prin pilaștri și console. Boltirea se face cu ajutorul pandantivelor a inelurilor cilindrice și a arcelor longitudinale etajate.

Ștefan cel Mare împreună cu arhitecții și meșterii săi au urnărit, pînă în cele mai mici amănunte, folosind materialele simple avute la dispoziție, să redea anumite efecte, să impresioneze prin aspectele variate, dinamice, prin silueta acordată monumentului, prin decorația exterioară, fragmentarea edificiilor, plasarea contraforților, forma acoperișurilor, sculptarea artistică a chenarelor ușelor, ferestrelor, cornișelor, babelor colonetelor etc. Elementul dominant și cel mai elegant, la o parte din monumente, este turla.

Decorația exterioară a ctitoriilor lui Ștefan cel Mare a urmărit și realizat, totdeauna cu măsură, o corespondență logică între plan, materialele avute la dispoziție, mediu, peisagiu și culoare. Combinarea și plasarea cărămizilor smălțuite aparente și a discurilor, cu motivele lor reprezentative, diverse, de forme originale, pîrești, de inspirație locală, le sporesc efectul, măresc atracția vizivă și interesul oricui. Ctitoriile lui Ștefan cel Mare lasă impresia de eleganță, bun simț, proporție justă, a unor opere de mare valoare artistică. Cu toate calamitățile datorită și solidității lor, au înfruntat veacurile și astăzi ne mîndrim cu ele fiindcă sînt frumoase, originale opere ale artiștilor noștri; care ne uimesc prin posibilitățile lor creatoare.

* * *

Ștefan cel Mare a întreținut trează memoria înaintașilor săi, restaurînd monumentele bisericesti construite de ei, dotîndu-le, și punînd lespezi funerare pe mormintele lor. El a fost primul domnitor al Moldovei care s-a îngrijit de necropola înaintașilor săi de la Rădăuți, în care sînt înmormîntați Bogdan I (1359-1305), Lațcu (1365-1373), Roman I (1392=1394), Ștefan I (1394=1399), Bogdan iratele lui Alexandru cel Bun, Bogdan, fiul lui Alexandru cel bun și Anastasia, fiica lui Lațcu. Pe mormintele tuturor el a xus lespezi de piatră, frumos sculptate, menționînd în inscripții, gradul de rudenie și chiar unele fapte de arme și anumite date.

Acete lespezi funerare au fost lucrate între anii 1479=1480. Marginile lor, se exclud ale lui Ștefan I și Anastasiei, sînt sculptate cu motivul obișnuit și răspîndit al împletiturilor, executate cu multa măiestrie/dar deosebit de la o lespede la alta. Marginea lespezii lui Ștefan I este sculptată cu frunze și flori cu patru petale, iar a Anastasiei cu semipalmete și împletituri. Inscripțiile lespezilor încep cu o cruce săpată în colțul stîng al extremității superioare și continuă spre dreapta. Cîmpul central al fiecărei lespezi este bogat decorat cu sculpturi în relief plat, executate cu multă măiestrie.

Ca motiv ornamental predomină palmeta în formă de inimă, semipalmeta dublată, palmetele înscrise unele în altele, frunze, împletituri de vrejuri, frunze cu lobii rotunjiți. Frunzele stilizate, ordonate simetric, săpate pe aceste lespezi «se găsesc în formă de

chenar împrejurul figurii evanghelistului Marcu din evanghelia din 14£9 scrisă și împodobită la Mănăstirea Neamțului». Meșterii care au lucrat aceste lespezi au știut să continue o tradiție locală, adu«cînd în același timp inovații decorative de la o lespede la alta.

Ștefan cel Mare a pus o frumoasă lespede funerară pe mormîntul mamei sale Oltea, înmormîntată la biserica Sf. Nicolae din Poiană la 4 noembrie 1465. Lespedea, care a fost transportată în biserica mănăstirii Probota, este din marmoră albă și are marginile sculptate cu trei perechi de trese, după care urmează inscripția în limba slavonă. Cîmpul central al lespedei este sculptat în relief cu palmete. Tot aici a fost înmormîntată și Evdochia, fosta soție a lui Ștefan cel Mare, decedată la 14 septembrie 1467. Lespedea pusă pe mormîntul acesteia, adusă în biserica actuală, este foarte deteriorată.

Lespezile funerare așezate de Ștefan cel Mare pe mormintele înaintașilor și rudelor sale sînt trape^oidale, de forma sicriului. Modelul decorativ este unic, adică un chenar marginal, decorat obișnuit cu motive geometrice, amintind împletiturile care împodobesc paginile manuscriselor vremii, iar cînd marginile sînt decorate cu elemente vegetale, cîmpul central este sculptat cu elemente geome~trice. Urmează apoi inscripția, la care sculptorii au reușit totdeauna să păstreze echilibrul dintre adînc și relief și cîmpul central al les~pedei, cu sculpturi mult mai variate și complexe, de tradiție locală. Toate arată o *viziune* decorativă originală, o multiplă și bogată inspirație a repertoriului ornamental, ca și reușita tehnicii, clasică și în acest *domeniu*. Pe [îngă motivul *obișnuit el pcJmeteî s-c*u *impus noi* elemente decorative, legate de viața din fur, deci s-a creat și în acest domeniu, nu s*a copiat. Sculptorii au urmărit și reușit să reali^e un echilibru între elementele tradiționale și realitatea vie. Artiștii sculptori români au realizat o adevărată sinteză, creații originale, o nouă *viziune* decorativă, înnoiri creatoare locale, îmbogățite prin interpretări personale.

Operele acestor sculptori îi arată ca pe niște artiști care aveau o viziune unitară, de creație proprie, originală, variată, care arată bogăția inspirației. Repertoriul lor ornamental este variat, complex și de o tehnică foarte reușită, clasică. Și în acest domeniu s-a căutat, deși motivul decorativ obișnuit era palmeta să se insule noi ele» mente legate de viața din jur, să se creeze, nu sa se copie, b-a ajuns astfel la un echilibru între elementele tradiționale decorative și rea** litatea vie, îmbogățite prin interpretări personale.

* * *

Despre pictura monumentelor construite înainte de 1466 nu se poate spune decît prea puțin, totuși marile realizări și în acest domeniu din timpul domniei lui Ștefan cel Mare, arată că au avut la ba^ă o puternică tradiție. Cu excepția bisericilor din Ră^boieni, Reuseni și Cotnari, interiorul tuturor ctitoriilor lui Ștefan cel Mare au fost pictate. Din ce ni s=a păstrat pînă astăzi, în stare bună sau aproximativă, putem constata marile realizări atinse și în această artă, precum și o uimitoare unitate de stil cu celelalte creații. Epoca lui Ștefan cel Mare are și în pictură realizări excepționale, caracterizate prin particularități stilistice și program icono~grafic specific.

Pictorii, care au lucrat în bisericile lui Ștefan cel Mare și ale oamenilor săi, au trebuit să țină seama de unitatea arhitecturală a omenilor/ de volumul lor, de echilibrul dintre diferitele părți sau expresii plastice/ adică să le adapteze temele iconografice. Astfel/ Pantocratorul pictat în bolta turlei/ parcă dirijează totul, evident că din IOCHI care i se cuvine. Imediat/ sub el/ în pandantivi/ sînt pictați evangheliștii. În suprafețele concave centrul de gravitate al compozițiilor cade în mijlocul suportului arhitectural. Pentru a se păstra un echilibru al compozițiilor, al reprezentării personajelor centrale/ s-a ținut permanent seama de elementul arhitectural/ adică de spațiile în care aveau să fie pictate.

Scenelor' cu desfășurare liniară sînt pictate pe suprafețele plane, pe arcele dublouri medalioane de sfinți, unite între ele prin vrejuri și alte elemente vegetale. S-au folosit astfel, foarte abil, suprafețele avute de pictori la dispoziție, raportul just dintre dimensiunile pereților și ale scenelor pictate, adaptarea ansamblului interiorului/ păstrîndu-se echilibrul dintre figurativ și monumental.

Personajele singulare/ ca și cele din compoziții/ au trupuile suple/ capul proporțional figurile bine desenate și individualizate prin trăsături esențiale/ gesturile sobre și semnificative/ care le caracterizează. Atitudinile lor sînt umane, și au, cînd este cazul o viață proprie/ redată emoționant de intens, prin multiplicitatea gesturilor și realitatea expresiilor. Liniile fețelor sînt fine și precise, cizelate, priverile îngîndurate, sau cu asprimi dramatice în ele.

Decorurile compozițiilor și a unor personaje principale sînt munți profilați pe fonduri închise, ziduri de incintă, turnuri mari sau mici, clădiri cu acoperișuri în forme variate.

Din felul cum au fost tratate de pictori persoanele și toate compozițiile/ în ansamblul lor, se impun prin monumentalitatea, valoarea și originalitatea artistică, echilibrul compozițional, rafinamentul și echilibrul îmbinării culorilor, nuanțarea fină a tonurilor, gesturile simple și umane, dramatism. Deci și pictura ctitoriilor lui Ștefan cel Mare arată o muncă creatoare, o puternică înflorire artistică, un stil propriu de viziune originală.

* * *

Ni s-a păstrat un mare număr din broderiile de cult lucrate pentru bisericile lui Ștefan cel Mare, ca: epitafe, epitrahile, omofore, patrafire, antimise, dvere etc. Toate se impun 'prin materia' lele scumpe din care au fost lucrate, ca: mătasea, aurul, argintul și pietrele prețioase, precum și prin frumusețea figurilor, armonia și dozarea culorilor și echilibrul compozițiilor. Broderiile, ca și arhitectura, pictura și sculptura din timpul domniei lui Ștefan cel Mare, au un stil propriu. Elementele decorative se aseamănă cu cele de pe manuscrise și lespezile funerare.

Epitafele au brodate scena cunoscută a punerii în mormînt a lui Iisus Hristos. În ansamblu, compoziția nu variază, dar planurile de sus și de jos - cu îngerii, serafimi, în mișcare, este perfect echilibrată, cu scena din mijloc, statică. Oborul îngerilor este dinamic, ariile perfect desenate în culori desăvîrșite, personajele sînt proporționate și cu atitudini simetrice. Detaliile, ornamentele și figurile sînt perfect lucrate. Unele, ca epitaful din 1490 de la Putna și cel din

1504 al bisericii mănăstirii Dobrovăț, sînt opere de artă remarcabile.

La Putna se află celebrul acoperemînt de mormînt al Măriei de Mangop, cu chipul ei, lucrat pe mătase roșie=cărămizie la care s-a folosit, pentru redarea culorii carnației, tonurile palide, mătasea albastră și cenușie pentru costum, iar firul de aur și argint pentru podoabe. Chenarul acoperămîntului, format din inscripție, a fost brodat cu fir de aur și mătase. Artiștii sau artistele care au lucrat această broderie au reușit să realizeze un acord discret de culori care impresionează. Astfel culorile roșu, roz și cărămiziu se opun albastrului mat, cu scipiri de aur, ca și tonurilor galbene înviorate cu argint. Broderia aceasta este totodată și un portret, în care cei care au lucrat-o au reușit să individualizeze trăsăturile decedatei, evocînd *un adevărat personaj* domnesc. Broderiile de cult din bisericile lui Ștefan cel Mare se mai remarcă și prin alegerea și potrivirea rafinată a culorilor, desăvîrșirea execuției tehnice, care arată, încă o dată, simțul înnăscut al armoniei, frumosului și al exprimării libere.

* * *

X Ștefan cel Mare și-a dotat ctitoriile cu toate cărțile de cult necesare. Miniaturile și ornamentele de pe manuscrisele lucrate între anii 1466=1504 sînt opere de artă deosebit de prețuite. Centrele în care s-au scris aceste cărți au fost în special mănăstirile Neamțul, Putna, Voroneț ș. a.

Tetraevangheliarele au pictat, la începutul fiecărei evanghelii, pe o pagină întregă, autorii, în linii simple și armonioase, cu «figurile gînditoare, concentrate, pline de gravitate. La realizarea acestor portrete s-a folosit aurul la fonduri și nimburi, iar culorile albastru, roșu, verde și violet pentru costume. Originalitatea acestor miniaturi stă în calitatea desenului, varietatea culorilor și îmbinarea armonioasă a tonurilor.

Pe unele manuscrise, ca de exemplu pe evanghelia dăruită mănăstirii Humor și pe Psaltirea de la Muncacs, avem și portretele donatorilor, adică al lui Ștefan cel Mare și al logofătului Ioan, poate Tăutul. Portretul lui Ștefan cel Mare ni-l arată pe marele domnitor cu trăsături naturale, individualizate, expresive, viguroase și sigure, de un frumos colorit naturalist, după maniera Renașterii. Astfel, după acest portret știm că Ștefan cel Mare avea ochi albaştri, fața rotundă, fruntea înaltă și bombată, mustața, părul blond, lung.

Aproape toate manuscrisele din vremea lui Ștefan cel Mare au frontispicii late sau înguste, inițialele capitolelor înflorate în aur și culori vii, benzi dreptunghiulare, cercuri înlănțuite așezate în mai multe rînduri, segmente de cerc, decorații marginale cu motive florale stilizate, toate de un deosebit efect decorativ.

* * *

- ^ . Pkietele ^ e ^ c u ^ ^ e ^ metal și metale prețioase din timpul domniei lui Ștefan cel Mare formează un patrimoniu artistic deosebit. Deși multe din ele au fost furate, returnate, sau distruse, totuși cele care ni s-au păstrat dovedesc, o dată mai mult, capacitatea crea**

toare a artiștilor români. Ele arată că și în arta prelucrării metalelor în școlile locale ca cele de la Neamț, Putna, Humor etc. s=a impus un stil propriu, forme specifice.

Lucrările de argintărie aflate în ctitoriile lui Ștefan cel Mare sau în diferite muzee, redau o serie de teme iconografice, care vădesc, din partea artiștilor o înțelegere adevărată a interpretării și unitate stilistică. Motivele decorative umplu spațiile libere dintre personaje și chenar. Chiar și inscripțiile au un caracter cu adevărat ornamental. Încrări de argintărie, considerate ca fiind de o valoare artistică excepțională, sînt ripidele de la Putna și Patmos, panaghia« rele de la mănăstirile Neamț și Adormirea Maicii Domnului de la Bacău, crucile ferecate de la Putna ș. a.

* * *

În concluzie, frumoase sînt toate bisericile lui Ștefan cel Marc construite în cuprinsul curților domnești, în orașe, în sate sau în mănăstiri, frumoase sînt icoanele pictate atunci, frumoase și sclipe* toare sînt încă frescele din interiorul acestor biserici, care le acopăr pereții ca niște covoare lucrate de artiste deosebit de talentate, impresionante sînt portalurile, chenarele ușilor interioare și ale fresce* lor, cioplite artistic în piatră.

Tot ce s=a realizat deci, în acest domeniu se impune, stăpî* nește mintea oricui le vede și îl fac să se gîndească la cei care le*au creat, oameni de mare talent și iubitori de frumos.

N. GRIGORAȘ

BIBLIOGRAFIE SELECTIVA

- 1) Balș G. *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1925.
- 2) Grigoraș N., *A existat un tratat de pace între Ștefan cel Mare și Mehmed al II-lea ? Iași 1948.*
- 3) Ionescu Gr., *Istoria arhitecturii în România*, voi. I. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1963.
- 4) *Repertoriul monumentelor de artă din vremea lui Ștefan cel Mare*, București, 1957.
- 5) Vătășianu Virgil, *Istoria artei feudale în țările române*, voi. I. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1959.